

УДК 343.988:343.541

Джу́жа А. О. – кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-
виконавчого права Національної академії
внутрішніх справ, м. Київ

ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДИТИНИ

Здійснено комплексний аналіз дитячого сексуального насильства. Запропоновано віктимологічні заходи профілактики зазначеного злочину на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях. Досліджено сексуальне насильство в сім'ї як найбільш приховану форму насильства.

Ключові слова: жертва, дитина, віктимологічна профілактика, сексуальне насильство.

Діти є найбільш незахищеною та вразливою частиною населення. Вони, як і дорослі, можуть стати жертвами фізичного, сексуального та психологічного насильства.

Насильство над дітьми викликає серйозну стурбованість міжнародного суспільства. Насильство над дітьми – це широке поняття, що охоплює різні види поведінки батьків й опікунів, родичів, педагогів або будь-яких старших чи сильніших осіб. Жорстоке поводження з дітьми та зневага до їхніх інтересів можуть спричинити серйозну загрозу для здоров'я, негативно вплинути на розвиток і соціалізацію дитини, навіть становити загрозу її життю.

Проблема насильства над дітьми та його наслідків є актуальною в контексті міжнародної кримінологічної науки. Розв'язання зазначеної проблеми потребує розроблення нових дослідницьких програм, оригінальних методологічних підходів і пильної уваги до специфіки психотерапевтичної та психокорекційної роботи з дітьми, які мають подібний досвід.

Американські науковці, дослідивши 747 осіб, які вчинили сексуальні злочини, установили, що 76 % із них у дитинстві самі зазнали сексуального насильства. Тобто можна констатувати спадкоємність поведінки (зворотна реакція).

Таким чином, утворюється кримінальне коло, або цикл victim to victimizer [1, с. 57]. Із цього приводу І. С. Кон зазначає: «Деякі сексуально травмовані діти, ставши дорослими, відрізняються від інших заниженим рівнем самоповаги, гіпертрофованим відчуттям вини і сорому, відчуттям відчуження від інших, схильністю до алкоголізму і наркоманії» [2, с. 65].

Науковці вважають, що особи, які в дитинстві зазнали жорстокого ставлення та сексуального насильства, підсвідомо прагнуть відтворити такий життєвий досвід у дорослому житті, оскільки не знають іншої моделі поведінки. Наслідками насильства є схильність до наслідування, тобто адитивної, девіантної, делінквентної та асоціальної поведінки.

Опитування дітей, проведене в межах «Комплексної оцінки масштабів продажу дітей, дитячої проституції та порнографії в Україні», дало змогу встановити, що у віковій групі 14–18 років отримували пропозицію: оголитися повністю або частково 18,8 % (погодилися – 11 %), дозволити доторкнутися до оголених частин тіла – 15,9 % (погодилися – 10,4 %), вступити в статевий акт за гроші, речі або послуги – 14,5 % (погодилися – 7,8 %), сфотографуватися або знятися у фільмі в оголеному вигляді – 6,7% (погодилися – 3,2 %), учинити інші дії інтимного характеру – 7,2 % (погодилися – 3,6 %). Якщо йдеться про дітей віком 6–13 років, то серед них отримували пропозицію показати оголене тіло або його частину 10,5 % (погодилися – 3,9 %), дозволити доторкнутися до його оголених частин – 7,5 % (погодилися – 2,8 %), вступити в статевий акт за гроші, речі або послуги – 5,2 % (погодилися – 1,6 %), сфотографуватися або знятися на відео в оголеному вигляді – 2,1 % (погодилися – 0,8 %), учинити інші дії інтимного характеру – 1,9 % (погодилися – 0,5 %) [3].

В Україні сексуальне насильство над дітьми, дитяча проституція та порнографія тісно пов'язані з соціально-економічними і культурними особливостями регіонів. Так, наявність курортів і портів на південній території нашої держави, для якої властиві високі показники раннього статевого життя, є сприятливим підґрунтям для поширення означеної проблеми. На Сході через високий рівень безробіття та низку соціально-економічних труднощів експерти також констатують підвищений рівень розпусти. Для північних територій України характерні: низькі соціально-економічні показники, наближеність до столиці

збільшує ризик утягування дітей у секс-індустрію. Лише в західних областях завдяки низькій густоті населення і високому рівню релігійності вдається стримувати поширення цього явища. Водночас низький рівень зайнятості населення в цьому регіоні та трудовий міграційний процес постійно його підживлюють.

Серед механізмів дитячого сексуального насильства можна виокремити ідентифікацію себе з агресором і перенесення власної образи на інших. Дитина, яка зазнає насильства, незважаючи на страх і біль, відчуває певне сексуальне збудження, обставини якого залишаються в її уяві. Це може спричинити відхилення, за якого особа вже в дорослому віці вважає привабливим аналогічний сексуальний контраст з малолітніми дітьми [4, с. 66].

На нашу думку, наявність сексуальної психотравми як причини кримінальної поведінки необхідно комплексно розглядати в контексті заподіяної шкоди та ситуаційних особливостей реалізації кримінальної поведінки. Правові норми передусім у сфері кримінального законодавства досі спрямовані на визначення демаркаційної лінії. Тому від того, наскільки чітко буде визначено критерії та якими вони будуть за своїм змістом, залежатимуть соціальні, культурні та психологічні аспекти взаємозв'язку світу дітей і дорослих [1, с. 88].

До заходів профілактичного впливу щодо неповнолітніх належить діяльність у неблагополучних сім'ях, де вони зазнають знущання, розтлінного впливу дорослих. Утручання в долю підлітка може бути пов'язано з кардинальною зміною умов його життя. З метою активізації захисних можливостей неповнолітніх їх необхідно інформувати про наявність служби психологічної допомоги жертвам насильства, зокрема сімейного типу.

Оскільки чимало злочинів проти неповнолітніх пов'язані з участю підлітків у різних злочинних формуваннях, впливом на них дорослих підбурювачів й організаторів злочинів, то віктимологічний аспект профілактики полягає у проведенні заходів, спрямованих на розкриття злочинних груп, виведення підлітків з-під впливу підбурювачів, кримінально-правовий вплив на підбурювачів та їхню ізоляцію.

Заходами віктимологічної профілактики також є дії правоохоронних органів, спрямовані на усунення ситуацій, за яких можливі дітовбивства, серед яких і вбивства новонароджених.

З огляду на те, що сексуальні злочини щодо неповнолітніх відбуваються досить часто, то виникає необхідність здійснення системи заходів, спрямованих на їх недопущення. Специфіка цих злочинів передбачає певні труднощі щодо їх профілактики.

Насамперед, складно отримати інформацію про підготовлювані або вже вчинені зґвалтування, розпусні дії тощо. Причиною цього є природна скритність злочинців, які не прагнуть оприлюднювати свої задуми або вчинені злочини, а також мовчання потерпілих про те, що з ними відбулося. До того ж, потерпілі керуються різними мотивами, а подеколи вони просто не спроможні правильно оцінювати те, що з ними сталося [5, с. 202–203]. Досить часто неповнолітні не обізнані про небезпеку, яка їм загрожує навіть тоді, коли злочинцем є добре знайома їм особа. У зазначених випадках правоохоронці можуть отримати корисну інформацію за допомогою бесід із працівниками дошкільних і шкільних дитячих установ, лікарями-педіатрами, працівниками житлових контор (двірниками). Тобто такі особи можуть бути добре обізнаними щодо стану справ на території, негараздів у побуті окремих сімей, стану здоров'я дітей тощо. Перевірка отриманих відомостей надає можливість виявити складні «гострі» ситуації, які можуть призвести до вчинення злочину, а також ужити профілактичних заходів [6, с. 198–199].

Джерелом необхідної інформації може бути медичний огляд неповнолітньої особи (передусім малолітньої дитини), який здійснюють з метою виявлення на її тілі пошкоджень чи інших слідів учинення розпусних дій чи зґвалтування, залишених злочинцем.

Учителі шкіл зазвичай легко розрізняють дітей, поведінка яких свідчить про надмірну для їхнього віку обізнаність в інтимних питаннях чи про скритність, затурканість. Їх рідко розглядають як об'єкти можливої уваги сексуального злочинця. Однак це необхідно враховувати, інформуючи про таких підлітків правоохоронні органи. Можливість використання такого виду інформації переважно залежить від того, як організовано взаємодію правоохоронців із працівниками шкіл.

Варто зауважити, що жертвами злочинців-збоченців в особі батьків і вітчимів у низці випадків є діти в сім'ях зі значною різницею у віці між подружжям. Такі сім'ї необхідно уважно вивчати.

Педофілія – це одна із форм сексуальних відхилень, за якої від збоченої чуттєвості злочинця страждають діти, однак часто

такі дії залишаються безкарними. Варто зауважити, що співвідношення вчинених і зареєстрованих злочинів становить п'ятнадцять до одного [7].

Найчастіше дітей спокушають їхні близькі або оточуючі (лише 10 % педофілів – не знайомі дитині особи). Фахівці стверджують, що зазвичай педофіл зовні справляє враження нормальної людини, а його відхилення інтимного характеру приховані від колег і друзів.

Важливо, що в деяких білоруських містах уже функціонують дитячі адвокатури, а в країнах Прибалтики діють спеціальні кабінети, де діти – жертви насильства в комфортних психологічних умовах мають змогу докладно розповісти, показати за допомогою іграшок, що саме з ними сталося. Відеозапис такої консультації пізніше трансклюють під час судового засідання [8, с. 8].

Посилену увагу працівники поліції мають звертати на групи підлітків, у яких є дівчата. Якщо виявляється, що учасників групи пов'язують антигромадські інтереси, то є підстави припускати, що її учасники жіночої статі можуть бути жертвами розпусних дій або іншого статевого злочину. Такі групи спільними зусиллями представників поліції та громадськості, працівників школи й батьків потрібно якомога швидше роз'єднати та ліквідувати. Описані дії можна використовувати для профілактики статевих злочинів щодо хлопчиків.

У запобіганні статевим злочинам щодо неповнолітніх важливими є заходи, спрямовані на створення умов, що виключають можливість учинення цих злочинів. До них належить «закриття» місць, де найбільш імовірно вчинення таких злочинів (парків, садів, громадських туалетів, дитячих майданчиків, міських і заміських дитячих таборів, територій розташування дошкільних установ тощо).

Оскільки статеві злочини нерідко вчиняють у під'їздах і на горищах будинків (там найчастіше усамотнюють неповнолітні злочинці зі своїми жертвами), то необхідно ретельно стежити, щоб не було вільного доступу до цих приміщень. Ефективність віктимологічної профілактики статевих злочинів щодо неповнолітніх залежить від уміння і можливостей потенційних потерпілих протидіяти злочинцю. Ці можливості в неповнолітніх до 14 років можна не враховувати. Ідеться не стільки про неспроможність фізичного опору, скільки про наявність

адекватної передбачливості. Тому в процесі індивідуальної роботи з дітьми потрібно акцентувати на вихованні в них обережності, завбачливості, доцільності в задумах і вчинках.

Важливим компонентом мобілізації захисних можливостей потенційних жертв старших вікових груп неповнолітніх є залучення підлітків до занять спортом, навчання їх прийомів самозахисту. Розвиток навичок самозахисту, упевненості в собі, у власних можливостях захистити себе можуть відіграти вирішальну роль у разі обрання потерпілими доцільної лінії поведінки, що забезпечує ефективний опір злочинцеві.

Складним аспектом діяльності правоохоронця є індивідуальний вплив на неповнолітніх, негативні особистісні якості яких уможливають добровільні зв'язки із сексуальними злочинцями. Проте позитивний вплив, здійснюваний залежно від конкретних обставин працівниками школи або поліції, часто забезпечує необхідний результат, коригує поведінку неповнолітніх у бажаному напрямі [9].

Задля виключення контакту потенційного потерпілого зі злочинцем (якщо неповнолітній шукає такого контакту) батьки чи особи, які їх замінюють, повинні ізолювати підлітків шляхом переведення в іншу школу, змінення місця мешкання тощо.

Обрання дієвих форм і засобів індивідуального впливу на такого роду потенційних потерпілих має ґрунтуватися на:

- обліку конкретної характеристики особи та віку потерпілих;
- наявності або відсутності відомостей про конкретну особу, від якої можна очікувати вчинення статевого злочину щодо потерпілого, а також про характер обставин, які зв'язують учасників передбачуваної кримінальної ситуації [10, с. 81–82].

Таким чином, застосування комплексу профілактичних заходів з метою запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх має важливе значення. Ці напрями профілактичної роботи умовно можна розподілити на дві групи залежно від використання:

- зовнішніх можливостей (забезпечення нагляду та захисту потенційних потерпілих);
- внутрішніх можливостей (підвищення здатності потенційних потерпілих до захисту, протидії злочинцю, а також формування позитивних установок особи).

Чимало батьків не обізнані щодо своїх законних прав і свобод, порядку розгляду заяв та звернень громадян

правоохоронними органами. У поєднанні із психічним шоком, який вони зазвичай переживають, коли їхні діти стають жертвами злочинів, зазначене призводить до того, що за повідомленнями про жорстоке поводження з дітьми співробітники правоохоронних органів не завжди вживають передбачених законом заходів. З огляду на це, постає гостра необхідність створення спеціалізованих центрів, де діти – жертви злочинів та їхні батьки могли б безкоштовно отримати своєчасну кваліфіковану психологічну та правову допомогу [10, с. 112].

У перегонах за сенсацією засоби масової інформації, публікуючи матеріали про злочини проти дітей, нерідко розголошують відомості, які можуть завдати додаткової психологічної травми жертвам (потерпілим). Така практика є неприпустимою. Водночас необхідно публікувати більше матеріалів, спрямованих на віктимологічну профілактику злочинів проти дітей і підвищення правової культури населення [11, с. 5; 12, с. 150].

Профілактику злочинів можна забезпечувати за рахунок активізації потенційного потерпілого підвищення його захисних можливостей, а також зміцнення волі до самозахисту. Наявна необхідність інформування цієї особи про небезпеку, що їй загрожує. Якщо спостерігається негативна поведінка можливої жертви, то зусилля спрямовують на нейтралізацію такої поведінки, яка забезпечує підвищення захисних можливостей і послаблює віктимність цієї особи.

Серед віктимологічних аспектів насильницьких злочинів проти статевої свободи та недоторканості слід виокремити два, які пов'язані з поведінкою жертв: по-перше, наскільки правильно відповідно до обставин, що склалися, поводить себе майбутня жертва задля уникнення можливої криміногенної ситуації; по-друге, наскільки вміло поводить себе жертва під час нападу, щоб максимально не допустити шкідливих для себе наслідків.

На нашу думку, необхідно визначити внутрішні та зовнішні причини значної кількості злочинів щодо насильства над дітьми. Перші з них зумовлені особистісними особливостями злочинця, а другі (у разі незакінченого злочину) – пов'язані з умілою поведінкою жертви або не бажаною для злочинця появою третіх осіб. Адекватна поведінка потенційної жертви може бути спрямована не лише на зниження рівня агресивності нападника, а й на компенсацію власних віктимних рис характеру.

Отже, наслідком жорстокого поводження з дітьми є не лише формування девіантних і делінквентних форм поведінки. Діти, які постраждали від жорстокості та зневаги, мають специфічні психологічні риси, головною особливістю яких є амбівалентність («і люблю, і ненавиджу») як реакція на суперечливі вимоги батьків. Це призводить у подальшому до сплутаності почуттів до коханих людей і втягнення в залежні відносини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джужа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевій недоторканості дитини : монографія / А. О. Джужа. – Київ : [б. в.], 2013. – 193 с.
2. Кон И. С. Совращение детей и сексуальное насилие / И. С. Кон // Педагогика. – 1998. – № 5. – С. 64–66.
3. Сексуальне насильство над дітьми – біда, що ближче, ніж здається [Електронний ресурс] // Громадська організація «Ла Страда – Україна» : [сайт]. – Режим доступу: http://www.la-strada.org.ua/ucsp_mod_news_list_show_511.html. – Назва з екрана.
4. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / [Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі]. – Київ : Атіка, 2006. – 352 с.
5. Воронова Ю. В. Соціально-психологічні особливості неповнолітніх, які були зґвалтовані / Ю. В. Воронова // Право і безпека. – 2004. – № 3–4. – С. 202–203.
6. Швед О. В. Комплексна програма реабілітації дітей – жертв сексуальної експлуатації: поетапний аналіз / О. В. Швед // Право і безпека. – 2005. – № 4–6. – С. 198–199.
7. Сабанина Л. Плохой «хороший человек» [Электронный ресурс] / Л. Сабанина. – Режим доступа: http://www.oblgazeta.ru/print_v.htm?st=9.sat&dt=18.05.2014. – Загл. с екрана.
8. Хьюман Р. В. Насилие над детьми, находящимися под опекой государства / Р. В. Хьюман // Вестник «Международной амнистии». – 2016. – № 48. – С. 8.
9. Туляков В. А. Жертвы противодействия преступности / В. А. Туляков // Борьба зі злочинністю та права людини : зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – Одеса : Фенікс, 2006. – С. 44–45.

10. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія / О. М. Джужа. – Київ : Атіка, 2009. – 240 с.

11. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Косенко Світлана Сергіївна. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2004. – 20 с.

12. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : посібник / [А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброта та ін.]. – Київ : Час Друку, 2012. – 246 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.12.2016
